

Geschiedenis van de openbare bibliotheek

(Tekst: Hans Bartels, bron: Lezen voor iedereen van Paul Schneiders)

In het boek *Lezen voor iedereen* (1990) geeft auteur Paul Schneiders een prima overzicht van de geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland. Vanaf pagina 51 t/m pagina 134 beschrijft hij de ontwikkeling naar en de oprichting van de eerste Openbare Leeszalen en Bibliotheken (OLB). “Aan het eind van de 19e eeuw bestonden min of meer allerlei openbare bibliotheken en bibliotheekjes. Vermoedelijk meer dan duizend in totaal vormden zij een bont geheel, dat zich overeenkomstig de strenge sociale en religieuze scheidslijnen van die tijd vrij precies laat rubriceren’, zo schrijft Schneiders. Lees kabinetten (Rotterdams Lees kabinet, 1859 ; Arnheems Leesmuseum (1872, gesloten in 1931), confessionele leesgezelschappen en commerciële uitleenbibliotheken ofwel de ‘betere’ winkelbibliotheken, volksbibliotheken, honderden verzamelingen van kerken en verenigingen, fabrieksbibliotheken. En wat voor bibliotheeksoort nog meer, ze passerden allemaal de revue.

Dordrecht of Utrecht?

In de bibliotheekwereld komt regelmatig de vraag terug waar nou de eerste moderne bibliotheek is gestart: Utrecht of Dordrecht? Paul Schneiders geeft het antwoord duidelijk in zijn boeken, zoals in ‘k Kan Dordt zomin zonder haar leeszaal denken. Hij verwoordt het daarin op pagina 20-23 zo:

“In het verleden is er felle rivaliteit geweest tussen Dordrecht en Utrecht over de vraag wie van de twee de eer had de eerste openbare bibliotheek binnen zijn muren te hebben. Bij het gouden jubileum van de Dordtse leeszaal in 1949 was de strijdvraag nog springlevend en stelde de Dordtse bibliothecaresse in haar jubileumcauserie dat die eer Dordrecht ten beurt viel. Utrecht zeker niet! Zestien jaar eerder (1933 dus) had de grote leeszaalvoorman dr. H.E. Greve zich ook met de netelige kwestie beziggehouden. Diplomatiek als Greve was, had hij een Salomonsoordeel geveld: Utrecht (1892) was de eerste qua woord en gedachte, Dordrecht (1899) qua kracht en daad.

Waarom deze oude koe uit de sloot gehaald? Omdat de kwestie inzicht geeft in het wat tweeslachtige karakter van de leeszaalen in hun begintijd. Utrecht was weliswaar opgezet als een moderne openbare bibliotheek naar voorbeeld van de Engelse free of public library, maar

startte in werkelijkheid als een volksleeszaal om de werklui van de straat te houden. Koffie en chocolademelk werden er in het achterafzaaltje geschonken, de bezoekers konden er kranten en tijdschriften lezen, maar ook een spelletje dammen of hun boterham verorberen. Pas omstreeks 1908 werd de Utrechtse leeszaal een echte openbare bibliotheek nieuwe stijl die ook boeken ging uitlenen. Het moet gezegd worden: Dordrecht was dat vanaf het eerste uur, de uitleen begon in de Koningin Wilhelminastraat al in september 1899. Daardoor is Dordrecht ook model geworden voor de reeks leeszaal die na 1900 werd opgericht. Met name de in de Dordtse statuten vastgelegde onpartijdigheid werd richtsnoer. De Groningse openbare bibliotheek is bovendien naar Dordts voorbeeld opgericht, door dr. A.W. van Geer, die in 1903 naar Groningen verhuisde, de Haagse leeszaal dankt haar ontstaan aan mr. Meyroos die in 1905 in de residentie ging wonen. Het departement Leeuwarden van 't Nut had al in 1902 een delegatie naar Dordt gestuurd om ter plekke de 'moederleeszaal' te bekijken. Dordrecht is ook het eerst geweest met het in het leven roepen van een bibliotheek voor jeugdigen, de Kinderbibliotheek (1904). Die moest worden opgezet als een apart onderdeel omdat subsidieregelingen lang een barrière hebben gevormd een jeugdbibliotheek binnen de volwassenenafdeling op te richten."

Meer leeszaal

In Lezen voor iedereen schrijft Paul Schneiders:

'Met Dordrecht als levend voorbeeld begon de actie voor leeszaal intensiever te worden. In kranten en weekbladen verschenen artikelen over de Dordtse leeszaal, ingezonden brieven vroegen om meer leeszaal. De moeizame start van de leeszaalbeweging liep vanuit Dordrecht achtereenvolgens naar Groningen, Leeuwarden, Den Haag en Rotterdam. Samen met Utrecht vormen zij de eerste zes OLB's nieuwe stijl.

Op 7 oktober 1903 ging de Groningse leeszaal open, gevestigd in een herenhuis aan het Martinikerkhof dat gedeeltelijk als particuliere woning bleef dienen. In het begin kon men er alleen ter plaatse lezen, de uitleen begon in februari 1905. De collectie was een ratjetoe van grotendeels geschonken boeken en pas twee jaar later na de openstelling volgde de eerste gemeentelijke subsidie.

In Leeuwarden ging de leeszaal 20 april 1905 open. De Haagse leeszaal ging op 18 januari 1906 open. Een verhaal apart is de Openbare Gemeentebibliotheek Rotterdam, die op 10 februari 1907 openging, echter niet als een nieuwe, primitieve instelling gelijk de andere, maar als de vernieuwde stadsbibliotheek waarvan de oorsprong terugging tot 1604. Rotterdam, was de eerste echte moderne OLB met aan het hoofd een professionele bibliothecaris (G. van Rijn), een goede collectie en een prima dienstverlening, een behoorlijke huisvesting en vooral: voor deze gemeentelijke openbare bibliotheek werd een degelijke financiële basis gelegd door een royale gemeentesubsidie. En de Amsterdamse OLB? Die werd pas in 1919 werkelijkheid.'

In zijn schets van de oprichting van de eerste zes openbare leeszaal en bibliotheken die Nederland in 1907 kende concludeert Schneiders: 'Met deze pionierende leeszaal begon de leeszaalbeweging, maar hoe moeizaam is de start geweest, hoe bescheiden en primitief moest er gewerkt worden. Menigmaal de eerste tijd zonder uitleenmogelijkheid, dikwijls zonder betaald personeel. De leeszaalbeweging was het resultaat van enthousiasme en de energie van vrijwilligers-bestuursleden die als bibliothecaris of zaalwachter optraden. Welke tegenstand moesten de eerste leeszaal overwinnen om erkenning en subsidie te krijgen! Terwijl het hoofdbestuur van het Nut gereserveerd stond tegenover de leeszaalbeweging, waren de

departementen dikwijls erg actief om te helpen de leeszaal van de grond te krijgen. Zij gaven in veel gevallen financiële steun, hielpen in de acties en stonden meer dan eens hun boeken aan de nieuwe leeszaal af. Onder andere Alkmaar (1908), Baarn, Deventer, Gouda (probeerde al in 1917, maar lukte pas in 1929), Den Helder (1913), Hilversum, Kampen (opgericht in 1911), Middelburg, Rotterdam, Weesp, Zeist en Zwolle (19 september 1916) hebben boeken van het Nut gekregen.'

Amersfoort (1913) is een ander voorbeeld van een in diezelfde periode opgerichte openbare bibliotheek.

Centrale Vereniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken (CV)

Paul Schneiders meent dat de jaren 1906-1913 zijn beslissend geweest voor de leeszaalbeweging. In *Lezen voor iedereen* somt hij op waarom (pag. 76): 'Een reeks direct met elkaar samenhangende gebeurtenissen legde toen de basis van de organisatie, aard en ontwikkeling van het Nederlandse openbare bibliotheekwezen. Het waren de volgende vijf gebeurtenissen: de baanbrekende dissertatie waarop Greve in 1906 promoveerde ; de eerste, eenmalige, verlening van rijkssubsidie in 1907 en de oprichting in (1908) van die organisatie die vanaf 1911 Centrale Vereniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken (CV) heette en tot 1972 het hart van de beweging is geweest. In 1910 werd voor de tweede keer rijkssubsidie verleend, waarmee de permanente overheidszorg begon en de eerste rijkssubsidieverlening ten slotte aan een confessionele openbare bibliotheek (RKOLB Amersfoort) dateert van 1912.

In het eerste adres van de CV, ingediend op 2 oktober 1908, werd het doel der leeszalen als volgt geformuleerd:

'1. het aanleggen van een uitleenboekerij en het openstellen van lees- en studiezalen op voor ieder belanghebbende gerieflijke uren 2. het zorgzaam en zonder maatschappelijke, politieke of kerkelijke voorkeur kiezen van de aan te bieden lectuur; het weren van alle moreel schadelijke lectuur; 3. het zonder bezwarende voorwaarden of formaliteiten uitleenen van boeken, tijdschriften, plaat-, prent- en muziekwerken aan volwassen en jeugdige personen; 4. het aanstellen van beschaafd en ontwikkeld vak-personeel, berekend om alle gewenschte voorlichting en wegwijzing aan de bezoekers te vertrekken.'

Over de oprichting van de Vereniging Reizende Volksbibliotheken (1904), over de vroege plattelandsbibliotheekvoorziening, over de oorlogsjaren en wat al niet meer valt nog veel meer te lezen in

Sterk in bibliotheekwerk, een eeuw openbare bibliotheekorganisatie 1908-2008. Redactie Paul Schneiders. Uitgave VOB, 2008

Schneiders, Paul. *Lezen voor iedereen : geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*. – Den Haag : Nederlands Bibliotheek en Lector Centrum, 1990. – 248 p. : ill. ; 25 cm.
ISBN 90-6252-122-3

Schneiders, Paul. 'k Kan Dordt zomin zonder haar leeszaal denken: 100 jaar Openbare Bibliotheek Dordrecht. – Dordrecht : Stichting Verenigde Openbare Bibliotheken Dordrecht, 1999.

Zie ook http://nl.wikipedia.org/wiki/Openbare_bibliotheek

Archivering bibliotheekgeschiedenis

Paul Schneiders maakte overigens in zijn in 1990 verschenen publicatie 'Lezen voor iedereen' enkele kritische kanttekeningen over de archivering door openbare bibliotheken. In zijn beknopte beantwoording gaf hij toen al aan te vrezen voor het verloren gaan van vele archieven: 'De toestand waarin sommige archieven van openbare bibliotheken heden ten dage verkeren in de bibliotheken zelf is zodanig (ongeordend, ergens in kasten weggestopt) dat ook voor verlies daarvan gevreesd moet worden. Besturen en directies van openbare bibliotheken beseffen kennelijk vaak onvoldoende of helemaal niet dat het zorgvuldig en geordend bewaren van een archief eveneens tot hun taak behoort.

Bibliotheekgeschiedenis is in ons land een nauwelijks beoefend specialisme, zodat bibliotheekhistorische literatuur slechts schaars voorhanden is. (-) Enige tientallen openbare bibliotheken hebben bij hun zoveel-jarig bestaan een boekje, brochure of jubileumkrant uitgegeven. Dikwijls is de historische waarde van zulke gelegenheidsgeschriften beperkt en geven zij niet veel meer dan nostalgische terugblikken.'